

A RÁCKEVEI VOLT KIRÁLYI URADALOM PESZÉRI ÉS ADACSI
ERDEINEK A TÖRTÉNETÉBŐL

Dr. Babos Imre

A történelem az események okainak, következményeinek a leírásán túlme-
nően utóbbiak elemző értékelésével, tanulságainak a leszűrésével is
kell, hogy foglalkozzék. Nem kivétel ez alól a homokfásítások történe-
te sem: a kiváltó ok mindig a fátlanná válás, a mozgásba lendülő homok
veszedelme, következménye pedig a településeket fenyegető homokmozgás
megszüntetése, a fásítások elvégzése, módszereinek megválasztása, fej-
lesztése, a felhasznált fafajok megjelölése, ültetésük helyének a ki-
jelölése volt. Az eredmény vagy eredménytelenség mértéke mindenkor a
korosodó telepítések életképességéről, növekedéséről olvasható le.

Sok szó esik napjainkban a levegő tisztaságáról, szennyezettségéről.
1949-ben az illancsi, akkor még javában mozgó homoktengeren figyel-
hettem meg a szél által felkavart, felragadott és tovább sodort homok-
felhők káros hatását. Megértettem: miért volt annak idején annyi tüdő-
vészes ember a környéken.

Régebben a török hódoltság háboru okozta fapusztításai, a legeltetett
juhnyájak talajsebzései nyitottak utat a támadó szélviharoknak. Így
lendithették azok a magasba, gördithették tovább a lakott települése-
ket előntéssel fenyegető homokot. Érthető, hogy azt követően előbb
az akkori idők orvosai - Krámer és Gregori - emelték fel tiltakozó,
a homokmozgás megfékezését, a fásítások megkezdését szorgalmazó szavu-
kat /1739, 1786/. Hatásukra láttak napvilágot a Mária Terézia nevéhez
fűződő erdőrendtartás /1769/, majd II. József indézkedései /1788/.
Vedress István nevével kapcsolatos a homokmozgás megállítására, meg-
szüntetésére vonatkozó első, ilyen javaslat /1795/, amit a homokfási-
tás megkezdése is követett. Ezután már egymást váltják az események,
a homok megújuló terjeszkedései, az ezeket megállító fásítások, az
eredményeik értékelése, majd a tanulságok /fafajválasztás, technológi-

ák/ leszűrése, sőt leírásai /Witsch 1809, Hubeny 1835, Illés 1871 és 1885, Wessely 1873/. Az eltelt másfél évszázad alatt kirajzolódtak a homokfásítás irányelvei, bizonyos mértékig a termőhelyi felismerések és tisztázódtak: melyek azok a fontosabb fafajok /fűz, fekete nyár, kanadai nyár, kocsányos tölgy, akác, fekete fenyő/, amelyekkel a fásítások végrehajthatók. Illés Nándor felismerte a meghatározható helyeken megtelepedett ősnövényzet és a talajtermőerő összefüggését /1891/, hogy a továbbiakban Kiss Ferenc /1893 és 1913/ már kapcsolatba hozzon egyes növényeket a fafajválasztás tervezésével, egyes esetekben rámutatva a várható fatermésükre is.

Ilyen előzmények, felismerések után vette 1895-ben kezdetét Adacson az egykori kir.családi alapítványi /az első világháborút követően állami zár alá vett/ uradalom nagyobb szabásu erdőtelepítése. A 16 km hosszú, változó szélességgel ÉNy-DK irányban húzódó új erdő ültetését Thebery Ferenc pagonyerdész 1930-ban fejezte be. Miként a homokfásítások napjainkig több, mint két évszázados története során annyiszor, úgy az adacsi, majd 1908-1912 között az ősi, pusztai tölgyerdőket kiegészítő peszéri erdőtelepítéseket is bizonyos megelőző események tették szükségessé.

Peszéradacs eszmei község 29.000 kat. holdas területén - a saját kezelésü erdőktől eltekintve - nagybérlők gazdálkodtak. Egy-egy pusztához 3-4000 kat. hold tartozott, amelyből mindössze 300-600 kat. holdon szántottak, vetettek. A turjános, tavasszal vízzel borított réteken ugyanennyit kaszáltak, míg a fennmaradó, többnyire buckás, a talaj vizállásától független, nyáron kiszáradó, kiégő, változóan kiritkuló, fajokban szegényedő, ősgyepvel borított homokon Szt.György napjától Szt.Mihályig marhákat, juhokat legeltettek.

Alsó-Kis-Dámány- és Középadacs puszták északkeleti határterületén ott, ahol ma az adacsi erdő található, annyira megsilányodott, elkopott a birkák járásától a gyeptakaró, hogy az 1895-ben lejárt bérleti szerződés megújításakor bérbevevők még legelőnek sem vállalták a rájuk eső, hegyes-völgyes, buckás vidék bérletét.

Annak idején Bécsben székelte a ráckevei uradalom területileg illetékes vezérigazgatósága. Vezetője mindig erdőmérnök volt. Így azután mindvégig a szakmai vezetés jellemzi az uradalom homokfásításait, természetesen anélkül, hogy azok - főleg a helyi tapasztalatok hiányában - az elkövethető hibáktól mentesültek volna.

Országos volt abban az időben a vélemény, hogy a legrosszabb homokra is eredménnyel lehet ültetni az "igénytelen" akácot. Akaratlanul is a legnagyobb, egyben legszélsőségesebb, országos méretű kísérletünk középpontjába került ilyen módon az akác, amelyet főleg az 1861 utáni homokmozgásokat követően ültettek mind több helyen a homokra. Az így kialakult, sikertelen "akáctemetők" területe a homoki akácok mintegy 30 %-ára becsülhető.

Nem volt kivétel ez alól a ráckevei uradalom. A legtöbb homokbuckára akácfa került, hogy 4-5 éves korában elszáradjon, majd tőből újra hajtani kezdjen. Ez évek során többször is megismétlődhetett. Egyre nagyobbak lettek rajtuk a mind sűrűbben álló tuskék, apróbbak és gyérebbek a levelek. Már csak a sírfelirat hiányzott az akácsarjakról.

De még a buckán álló akáctemetők is hasznot hajthattak ott, ahol meszeszomszédságukban fenyveseket ültettek a homokra. Ezek az egymás mellé került állományok segítettek bennünket annak a felismerésében, hogy az egyébként mit sem érő, elszáradó akácok sarjhajtásai behúzódnak a fenyőfák alá s ott a felső koronaszintbe küzdhetik fel magukat. Így állnak ma is akáccal elegyesen a fenyvesek a rossz homokon. Mindkét fafajnak hasznára szolgál ez az elegyedés. A lehullott, a fenyőtük közé keveredő, gyorsan bomló akáclevelek tették lehetővé az egyébként száraz tőzeggé aszalódó, megvastagodott tüavarréteg humifikálódását. Az akác gyökerei előszeretettel hasznosítják a csövekké korhadó fenyőgyökerek - a levegő és a víz vezetésére is szolgáló - üreges járatait, amelyekben azután egész telepeket alkothatnak a nitrogént gyűjtő baktériumgumók. Egyébként is egyedül a fenyvesekben válhatnak életképesse az akácsarjak a buckákba tornyosodó, gyenge homokon. A fenyők árnyalása kitiltja a homok mindig elégtelen vízkészletét kimerítő

lágyszáruakat az állomány alól és ez teszi lehetővé, hogy a gyökereivel nagy területet behálózó akác ritkábban állhasson a kisebb gyökérkonkurrenciát jelentő fenyők között. Régi felismerés, hogy a jól növekedő akácegyedek számaránya - ezek Szőnyi értékakácfái - a homok termőképességétől függ. Akácokban ez 75 %-ról 20 %-ra csökkenhet a rossz homokon, jelezve a helyeselheto elegyarányukat is a homoki fenyvesekben.

Ez a felismerés adta az ország egyik legjobb, gyakorlati homokfásítójának: Müller Józsefnek a gondolatot, hogy mesterségesen telepítse alá akáccal legalább a vágásérettségükhöz közeledő, homoki fenyveseket. Akkoriban kísértett az erdészetben a váltógazdaság gondolata s kézenfekvőnek látszott, hogy az értékesebb, könnyebben eladható, alátelapithető akáccal váltsák fel a homoki fenyveseket. A kísérlet nem sikerülhetett: rossz homokon nem boldogulhatott fenyők nélkül a magára maradó akác.

Számtalanszor megfigyeltük, hogy ha makkot terem a tölgy, kiszórja tavasszal magját a fenyő, sűrűn felverődik az anyafák alatt az újulat. Élettartama a májusi esőktől függ. Ezeket követően a tölgyújulat maradéktalanul eltűnik, a fenyőcsemeték pedig csak a kivételesen kedvező, magasabb talajvizállásu területfoltokon, teknőkben maradnak életben. Akkoriban még mit sem tudtunk a talaj, a termőhely vízháztartásáról, azt azonban észrevettük, hogy a felső, 30 cm-es homokréteg még akkor is kiszáradt, ha barnára festette a humusztartalom, Liebig dézsájának a legrövidebb dongája homokon a víz, ennek elégtelensége, sőt hiánya okozza május végén az alig 10-15 cm hosszú gyökérrel rendelkező, parányi csemeték elmúlását. Müller ennek is felismerte az ellenszerét: lehetőleg 40 cm hosszú gyökerekkel neveltük eztán a homokra a 2 éves, magágyi fenyőcsemetéket, hogy gyökérvégeik kezdettől fogva túlérjenek a kiszáradó homokrétegen. Az elpusztuló, természetes tölgy- és fenyőújulatokon persze mindez nem segíthetett.

40 évvel ezelőtt e sorok írója is résztvett a gazdaságosság jegyében a vágásérett, gyöngyvirágos tölgyeseknek akácossokká való átalakításában. A változatosan hullámzó domborzaton ez csak ott sikerülhetett,

ahol a dombhátak közötti laposokban az akác kielégíthette a termőhelyével szemben támasztott, nem is csekély igényét. Azt is fel kellett ismernünk, hogy a Duna-Tisza közén mozaikszerűen elaprózva, kis területfoltokban váltják egymást a jobb, méginkább a rosszabb területrészek. Ma már tudjuk: a különböző termőhelytípusok.

Ilyen és ehhez hasonló eredmények, elmaradt sikerek gazdagították a felismeréseinket, hogy napjainkban a termőhely feltárásán, a fafajok termőhelyigényének a megismerésén keresztül kerülhessük el a továbbiakban az elődeink hibáit.

Kezdetől fogva mélyszántással készítették, segítették elő nálunk az uradalom homokfásításait. Bécsben a vezérigazgatóság beruházási alapjából fedezték az erdőtelepítés költségeit, azok nem terhelték a helyi erdőgazdaság bevételeit. Sokáig gőzekével törték fel 30-40 cm mélyen a homokot. Megfelelő, mélyenszántó eke hiányában ez volt akkortájt a szántás legnagyobb mélysége. Feljegyezték üzemterveink, amelyeket a bécsi erdőrendezőségünk állított össze, hogy még kafocsai kubikusok is forgatták nálunk a homokot. Peszéradacson a későbbiekben a fahiány, a sikárszedés tette lehetővé a homok 50 cm-es mélyforgatását. Összefüggő rétegben került ilyenkor alulra a felszín humuszos rétege, akár aljtrágyázásnak is elkeresztelhattük volna a művelet. A cél a tápanyagkészlet tartósítása, a vízbefogadás, beszivárgás elősegítése volt. Ahol vágásterületet forgattak a környékbeli munkásaink, ott a "bakacsolás"-sal kiszedett gyökereket mindiből hazavihették s az elültetett csemeték záródásáig köztesen használhatták az általuk felfordított területeit. Persze a buckák homokját hordani kezdte a szél. Leszúrt ágak sövényeivel, szalmázással védekeztünk, majd Csaja Domonkos két ekét kezdett járni egy nyomon s az ekként részlegesen és mélyen megszántott barázdákba ültette el a csemetéket. Ennek eredménye annál nagyobb lehetett, minél gazdagabb, magasabb és sűrűbb volt a sortávolságban lemélyített - barázdák között a lágyszáru növényzet. Gyakorlatilag a laposok, főleg a völgyek legalább időszakosan a talajvíz hatását élvező termőhelyein lettek szépek az ültetéseink. Peszéradacson ma is láthatók a mélyített barázdákba ültetett, ma már több, mint 40 éves fenyvesek.

Kezdetben nálunk is a fekete fenyőt részesítették előnyben az erdei fenyővel szemben. Ennek ellenére az "égett fenyves" területén a legöregebb, közel 100 éves peszéri hagyásfák erdei fenyők. Korán felfigyeltek nálunk a kétfajta fenyő eltérő növekedésére s a továbbiakban a fekete fenyő választását már csak a csemetenevelésének a biztonsága, száraz buckákon az igénytelensége, szárazságtűrése igazolta. Egyébként is korán átvettük a homokfásítók tapasztalatát: "dombra a fekete, lapra az erdei fenyőt" ültettük el. A mai 60-70 cm-es mélyszántások nyomán eredményesnek ígérkezik a buckákon is az erdeifenyő ültetése, ez azonban már kívül esik az uradalmi erdőtelepitések történetén.

Egyik fenyő sem őshonos a Duna-Tisza közti homokháton. Az idegenből hozott fenyőmagvakat valahol az Őrségben vagy az Irottkő környékén, tájidegen, eltérő klimájú, termőhelyi adottságokhoz szokott, ott esetleg őshonos fenyvesekben gyűjtötték, pergették. Világos, hogy a magvakból nevelt, kiültetett csemeték nehezen vagy sehogyszem barátkoztak meg a természet mostohaságával a peszéradacsi homokon. Egy-egy aszályos esztendőben fenyőültetéseink 90 %-át is kiégette a tűző napsütés, verte agyon a szántással fellazított, útrakelő homok. Annál érdekesebbek tehát azok a magányosan álló, torzonborz, öreg, főleg erdei fenyők, amelyek már régóta hullatják nálunk a magvaikat. Üdébb homokon, teknőkben betaposták azokat a legelő birkák s így ujulatba verődhettek a talán őrségi fenyők első, homoki leszármazottai. Ma már ezek is tobozt érlelnek, törzseik egyenesek, miként nagyszüleik valahol, esetleg az Irottkő oldalán. Leszármazottaikat talán homoki ökotípusokként fogják nyilvántartani egykoron.

A múltban akkor sikerülhettek a homoki fenyvesítések, ha a "7 nedves esztendő" első felében ültették el azokat. Ezért találunk azonos évjáratu fenyveseket a homokon, míg a többiek hiányoznak. Előbbiek átvésztették, sőt alkalmazkodtak a későbbiek során a mostoha, termőhelyi adottságokhoz s ezért a magtermésük is alkalmasabb a homokra szánt fenyőcsemeték nevelésére, mint az idegenből hozott famagvak.

Ez adta a felismerést ahhoz, hogy az erdők államosítását követően Makkay Zoltánnal közösen e sorok írója építse fel Kunadacson az ország

első, államerdészeti fenyőmagpergetőjét, egyidejűleg magtermő állományokká nyilvánítatva az ottani, homoki fenyveseket.

Az akáccal elegyedő fenyvesek hívták fel a figyelmet arra, hogy az elegyítéseket már az ültetések során kellene elvégezni. Köztudott, hogy a szántások előnyös hatása egyre csökkenő mértékben és mindössze 4 évig tart. Ezt természetesen az elegyfaj számára is biztosítani kell. Az is elfogadható, ha az elegyetlenül - az uradalom idejében ékásával ültetett fenyők soraiba a pótlásokkal visszük be az akác, bizonyos esetekben a fehér-, a szürke- vagy a fekete nyár magról nevelt csemetéit.

A fehér- és a szürke nyár mindenütt megtalálható a peszéri erdő gyöngyvirágos tölgyeseiben. Sokáig gondot okozott a fájuk értékesítése, ezért többnyire állva hagyták a véghasználatok során. Adacson a fásításra kijelölt, egykori legelők területén, a magasabb vizállású laposokban 3-4 ha-ra volt becsülhető a fehér és szürke nyárak magányos vagy csoportos, összesített területe. Ezeket az erdőtelepítések talajelőkészítése során ki kellett vágni. Terjeszkedő gyökérsarjaik később fátöltszintbe magasodtak a szomszédos fenyvesekben. Ez adta Müllernek a nyár-elegyítés gondolatát, legszebb példája az adacsi "Malec-fenyvesben" ma is látható. Tomcsala János, majd Csaja Domonkos kidolgozták a hazai nyárak maggyűjtésének, csemetenevelésének öntözéses technológiáját s így a továbbiakban nem volt akadálya a fenyvesítéseink nyárral történő elegyítésének sem. Miként az akác esetében, úgy itt is a fenyőtűk bomlásának az elősegítése volt a cél, miután a nyárfaanyag értékesítése változatlanul csak gondot okozott. A fenyő-akác és a fenyő-nyár elegyítések összehasonlítása hozta a felszínre a fajok eltérő termőhelyigényének a kérdését. A talajviz hatásától függetlenné vált homoki termőhelyeken ülvé maradtak pár év múltán a fenyők közé elegyített fehér, szürke és fekete nyárak. Sinylődésük végül is a pusztulásukhoz vezetett. Siker reményében hazai nyárakat csak a legalább időszakosan a talajviz hatása alatt álló, egyébként mindössze gyengén humuszos, tehát az erdei fenyő számára megfelelő homoki termőhelyeken szabad az elegyítés céljára tervezni.

A tőre vágott, majd kituskózott fehér és szürke nyárok gyökérsarjai bámulatos terjeszkedésre képesek a homokon. Az egykor 3-4 ha-ra becsült nyárcsoportok sarjhajtásai mintegy 100 ha-ra növelték a nyárasok területét az eltelt évtizedek során. Ennek eredményeként figyelhető meg az adacsi erdőben a borókás-nyárasok, majd a borókás-tölgyesnyárasok természetes kialakulásának valamennyi fejlődési szakasza.

Már Illés felismerte annak idején a domborzat, a homokformák jelentőségét az erdőtelepítések megtervezése során. Ezeket az útmutatásokat igazolták a peszéradacsi, homoki erdőtelepítések. Maga a természet alakította ki, hagyta meg a homokterületek domborzatán /mai ismereteink szerint a termőhelyláncok változó termőértékű, vizgazdálkodású, hidrológiai viszonyokkal rendelkező és talaju termőhelytípusain/ kielégített termőhelyigényüktől függően az oda ültetett, különböző fajtákat, azok állományait.

Illés Nándor és Kiss Ferenc felismeréseit felhasználva Magyar Pál még időben kialakította azokat a homoki növénytársulásokat, amelyeket erdőművelési szempontból is értékelve, a termőhelyfeltárások során kezdettől fogva figyelembe vettünk.

Manapság a gépesített megoldások korszakában élünk. Sok mindent elvégeznek helyettünk a gépek. 70-80 cm mélyen megforgatják számunkra a homokot. Elültetik /igaz: elegyetlenül/ a csemetéinket. Biztosítják a sorközök kapálását. Munkájuk nyomán lehetők tűnik a lehetetlenség: itt-ott még a bucketetőkön is zöldelnek /vajjon meddig?/ az igényes olasz nyárok /I.214./. Egybeszántanak völgyet és dombtetőt annak a reményében, hogy ezzel kiküszöböltük a homoki termőhelyek valamennyi hátrányát, hibáját.

A fák azonban sehohsem nőnek az égig. Legkevésbé a gyengülő termőértékű, mozaikszerűen elaprózott, homoki termőhelyeken. A legsikerültebb kendőzéssel sem tüntethetjük el tartósan az öregség redőit s a legjobban sikerült mélyszántással sem tettük egyenlővé az egymást váltó termőhelytípusok eltérő termőértékét, adottságait. És ha ezt figyelmen kívül hagyjuk: a múlthoz hasonlóan a jövőben is a természet torolja meg majdan a tudatlanságunkat. Gazdaságos és hasznos erdőtelepítéseket mindenkor csak a termőhelyi tényezők ismeretében, a termőhelyi adottságokkal egyezően, a fajták termőhelyigényének az ismeretében és azok kielégítésével lehet a siker reményében tervezni és végrehajtani. Erre figyelmeztet mindenkit a peszéradacsi erdők története.